

О.О. Драч

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Україна

ШЛЯХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМА СХВАЛЕННЯ ДІВОЧОГО ВИБОРУ РОСІЙСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті аналізується відношення представників державної влади, широких кіл суспільства, родини та батьків до нової стратегії жіночої поведінки, зорієнтованої на отримання вищої освіти. Окреслюється точка зору дівчат того часу, які навчаються, на проблему особистого життєвого вибору.

Побудова незалежної соціальної демократичної держави в сучасній Україні надзвичайно актуалізує проблеми молоді, котра є основною рушійною силою перетворень, носієм нових ціннісних орієнтацій. Споконвічний конфлікт поколінь – батьки-діти – набуває нового звучання через відмінність головних засад соціалізації радянського періоду (властиві для старшої генерації) та доби незалежності, котрі виявляються у формуванні вільної від комуністичної зашореності та ідеологізації юні. Кардинальна зміна світоглядних цінностей та орієнтирів, що відбулася протягом 1990-х рр., та злам способу життя всіх верств населення актуалізує вивчення розв'язання аналогічних проблем у минулому. Автор пропонує переосмислення досвіду сприйняття нових дівочих прагнень до вищої освіти в період ринкових трансформацій в Російській імперії, частиною якої була і Наддніпрянська Україна.

Метою даної статті є з'ясування суспільної реакції на бажання дівчат отримувати вищу освіту в контексті еволюційних змін соціального становища слабкої статі у період модернізації другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Пріоритетна увага приділяється вивченню позиції влади та родин як найперших інституцій, від яких залежала можливість реалізації нового шляху дівчат.

Історіографія теми жіночої освіти та жіночого руху доволі різноманітна. Не можна оминати ґрунтовної роботи американського дослідника Р. Стайса, що визнана класикою теми жіночого руху [1]. Доповнює цікавими джерелознавчими та історіографічними підходами галерею російських «емансипе» німецька дослідниця Б. Пієтров-Енкер [2]. Надзвичайною активністю у вивченні цієї теми вирізняються сучасні російські науковці, що підтверджує низка ґрунтовних та цікавих праць, присвячених проблемі [3-5]. Із загального контексту слід виокремити фундаментальну працю Б. Миронова «Соціальна історія Росії», де автор вивчає еволюцію особистості, сім'ї та громадянського суспільства у Російській імперії, торкаючись і жіночої проблематики [6]. В Україні так само спостерігається зростання інтересу до питань історії жінок, їх освіти та виховання, що засвідчує низка публікацій у провідних часописах та монографічні дослідження [7-9]. Науковці розширюють напрямки дослідницького пошуку, активно вивчають роль громадськості у культурно-просвітницькому русі, втім переважно на регіональному рівні. В цьому контексті доцільно, комплексно застосовуючи антропологічні підходи, проаналізувати проблему сприйняття російським суспільством нових дівочих запитів щодо вищої освіти.

За спогадами відомого публіциста М. Шелгунова, шістдесяті роки, епохальна подія в історії Росії, частиною якої була і Наддніпрянська Україна, містили в собі загальну оновлюючу силу [10]. З'являються і нові критерії: наука та розвиток займають перше місце в оцінці особистості [11]. Жіноцтво активно долучається до процесу загального

самовдосконалення. Прагнення дівчат до вищої освіти в Росії пов'язується зі змінами суспільних умов життя кінця 1850-х – початку 1860-х рр. Передумовами законних, з погляду прогресивної інтелігенції, прагнень жінок стало, по-перше, інтелектуальне піднесення, що охопило російське суспільство в окреслений період, вказуючи дівчатам новий шлях до набуття знань, розумового розвитку та громадської діяльності; по-друге, збільшення запитів суспільства до їх освіченості понад традиційне базікання французькою та гру на фортепіано [12].

Реалізується ідея доступності наукових знань для жінок, найактивніші з яких як вільні слухачки почали відвідувати у 1860 р. заняття у Медико-хірургічній академії та в російських університетах. Проте статутом 1863 р. влада заборонила жінкам доступ до навчання в університетах і вони змушені звільнити аудиторії. Однак це не спинило прагнення дівчат до наукових знань. Дієвим каналом впливу суспільства на владу стає нова хвиля клопотань, що розпочалася з кінця 1860-х рр. Реакцією уряду стає дозвіл спільних публічних лекцій для бажаючих з різних предметів університетського курсу. Реалізувалася ця «напіввища» жіноча освіта на Володимирських і Аларчинських курсах у Санкт-Петербурзі та Луб'янських у Москві. У загальному пориві не втримався навіть міністр народної освіти Д. Толстой, надавши власну квартиру у будинку міністерства для лекцій. Аналогічні курси існували і в провінції: протягом 1870 – 1871 рр. Київське та Казанське товариства природознавців організували діяльність публічних курсів з природничих та гуманітарних наук, основним контингентом слухачів на яких стали переважно жінки. В 1872 р. в Москві почали діяти перші систематичні Вищі жіночі курси (далі ВЖК), організовані професором В. Гер'є. Їх вдалий досвід на фоні масового від'їзду молодих жінок на навчання до закордонних університетів підштовхнув уряд до рішучих кроків. З 1876 р. імператор дозволив відкривати ВЖК як приватний навчальний заклад в університетських містах.

Утім, влада чітко окреслила свою позицію в питанні наукової освіти жіноцтва. Офіційна позиція роз'яснювалася в «Журнале министерства народного просвещения», де наголошувалося на «пріоритетності для держави елементарної та середньої жіночої освіти, вищій же уряд не бачив загальнодержавних цілей через обмеженість та недостатню підготовленість дівчат, що до неї прагнули» [13]. Не дивно, що за умови відстороненої позиції державної влади в питанні фінансової та організаційної допомоги вищій жіночій освіті, влада на місцях не завжди поспішала долучатися до проектів громадськості.

Про складність поширення ідеї наукових знань для жінок серед представників місцевої влади свідчать і події в Миській думі Одеси, де її голова рішуче відмовився від субсидії в 500 крб для відкриття 7 класу у жіночій гімназії [14]. Обґрунтовував він власну позицію не браком коштів, а принциповістю, що обмежувалася лише потребою «дати масі елементарну освіту, навчити ремеслу, а не сприяти вищій», котру вважав розкішшю. Підтримку такого підходу засвідчили і виступи гласних. Фактично представницький орган одного з найбільших міст України та всієї імперії демонстрував живучість консервативних настроїв.

Не краще була ситуація і напередодні офіційного відкриття ВЖК у Києві, де справа ледве не зірвалася через несхвальну оцінку ініціативи місцевою владою. Переписка виявляє незадоволення та приховане роздратування представників державної влади у регіоні, що принагідно засвідчує лист Київського, Волинського та Подільського генерал-губернатора М.І. Черткова від 22 вересня 1878 р., де звучить закид попечителю округу про відсутність будь-яких попередніх обговорень даної справи [15, арк. 15]. Генерал-губернатор відверто дивується, як це нововведення (ВЖК) могло організуватися без участі вищої місцевої адміністрації краю, а дізнавшись про приватний характер жіночих курсів, котрі очолює професор С.С. Гогоцький, висловлює неабияку стурбованість, вказуючи, що «останній через свої літа буде лише ширмою, за якою приховуються особи

сумнівної благонадійності, в тому числі і дружина професора» [15, арк. 16]. Висновок очільника регіону невтішний – форма, час та місце організації ВЖК нерациональні, а тому висловлює жаль з приводу надання центральною владою дозволу на їх відкриття, та попереджає, що курси можуть стати «новим та вельми небезпечним осередком політичної пропаганди» [15, арк. 18]. Як вихід з ситуації пропонує встановлення пильного спостереження за діяльністю курсів та, за найменшої підозри у шкідливості атмосфери на них, негайного їх закриття [15, арк. 19]. Фактично представники державної влади Південно-Західного краю засвідчили власну досить консервативну позицію, вищу дівочу освіту сприймали як зайвий клопіт, відверто пояснюючи це стомленістю від повсякденного контролю за політичною ситуацією в регіоні, котрий тримав першість після столиці та Одеси за антиурядовою пропагандою.

Пішовши на поступки суспільству і дозволивши відкриття ВЖК в окремих університетських центрах, уряд затвердив правила для слухачок і довів їх до місцевої влади з особистими роз'ясненнями міністра народної освіти, де констатував, заспокоюючи регіональну адміністрацію, що зробив все можливе для обмеження числа дівчат на них [15, арк. 42]. Такими бар'єрами, на думку міністра, є встановлення найвищого можливого освітнього цензу для жінок – мати звання домашньої вчительки чи наставниці з усіх предметів гімназичного курсу; слухачки окремих предметів на ВЖК повинні мати постійні службові заняття та особистий дозвіл попечителя; обов'язковість довідки про політичну благонадійність та згоду батьків чи опікунів для неповнолітніх; повідомлення адміністрації курсів про кожний вчинок та неможливість залишитися на другий рік на тому ж курсі.

Утім, частина наукової чоловічої громадськості охоче підтримала реалізацію ідеї ВЖК. Так, професор І.М. Сеченов згадує «з любов'ю та повагою» працю протягом кількох років на Бестужевських ВЖК в Санкт-Петербурзі, де викладав у тому ж обсязі, що й в університеті [16, с. 240]. Відзначає, що студентки навчалися з захватом, так як небагато йшло туди від нудьги чи моди, більшість свідомо прагнула до освіти як вищого блага. «Допустити відкрито і в повному обсязі вищу освіту жіноцтва з визначенням правових гарантій осіб, що її отримали, як запоруку підвищення авторитету Росії в Європі та оновлення людства», – радив урядовцям видатний сучасник, письменник-гуманіст Ф.М. Достоєвський [17].

Тенденція до громадської підтримки наукових прагнень жінок характерна не тільки для столиці. Так, киянин, полковник у відставці, О.П. Безус за заповітом від 9 листопада 1882 р. все рухоме і нерухоме майно на суму близько 10 тисяч крб залишив Київським ВЖК [18], [19]. В особистій розмові з головою педагогічної ради курсів професором В.С. Іконніковим спадкодавець указав на те, що свідомо обрав ВЖК як навчальний заклад, котрий більш потребує підтримки, ніж казенний і повною мірою забезпечений кадетський корпус, де він прослужив все життя. Це непоодинокий випадок. У 1891 р. пан К.Г. Крижанівський заповів значну частину свого майна ВЖК у Києві, де найбільшу цінність для курсів являла садиба з будівлями у центрі міста, площею 680 квадратних сажнів [20]. Прикметно, що відбулося оформлення заповіту в умовах призупинення з 1886 р. прийому на ВЖК і невизначеності їх майбутнього.

Інтелектуали 1860-х років передбачали, що «соціальна реформа з жіночого питання набагато складніше політичної, так як у політиці це стосується окремих партій чи станів, а жіноча проблема всіх і кожного» [21, с. 75]. Засвідчує це і реакція на нову модель дівочої поведінки та життєвої стратегії широких верств російського суспільства. Родини, найпершим обов'язком яких був контроль життєвих пріоритетів юні, категорично відмовлялися осягнути нові запиту молоді. Дівчата, що закінчили гімназійний курс і бажали продовжувати свою освіту далі, часто не знаходили в сім'ї ні розуміння, ні заохочення, тільки сильний спротив, що доводить щоденник Єлизавети Д'яконової, провінційної дівчини з Ярославля, котра бажала навчатися на ВЖК [22]. Іноді зі спогадів постають справжні сімейні драми. «Батько пише, що я вбила маму з тих пір як поїхала на курси...», – зі спогадів про курсистку з надзвичайною жадобою знань, котра носила в душі трагедію [23].

Уже сучасники визнавали, що бути прийнятою на ВЖК потребувало надзвичайних зусиль, напруженої боротьби з батьками та громадською думкою [24, с. 238]. Про курсисток поширювалися мерзотні плітки, до вступу на курси створювали всі можливі перешкоди. Все це призводило до того, що відбувався ніби відбір дівчат, найбільш енергійних, здібних, що дійсно прагнули до знань і широкої суспільної діяльності. Ситуація підтверджується і дівочими спогадами. «На бажання доповнити освіту на ВЖК дивляться як на ересь, слово “курсистка” – майже лайливе, а вступ на курси організований так, що масі недоступний» [22, с. 132]. «Занадто багатьох батьків того часу лякали типи курсисток-нігілісток, з коротким волоссям, в синіх окулярах та пледом на плечах – повне заперечення жіночості. Тоді ще з сумнівами та недовірою ставилися до необхідності вищої жіночої освіти» [25, с. 399]. Не схвалювало нову модель поведінки і старше покоління родин, котрому не до вподоби була загальна поінформованість юні – «ще дівчата, а вже все знають про одруження», яке саме в освіті і бачило причину життєвих негараздів – «раніше нічого не знали, виходили заміж і були щасливими, тепер все розвиток, освіта» [22, с. 123]. Виявляється і збереження серед провінційних мешканців, представників буржуазно-підприємницького середовища стереотипу, що «на курси йдуть лише ті, хто взагалі не має засобів до існування» [22, с. 133]. На розбіжність між газетною статистикою про значні успіхи емансипації в Росії і реаліями повсякденного життя вказували самі дівчата, вважаючи головним критерієм її «усталені погляди на жіночу освіту матерів та родин» [22, с. 74].

Тому не дивуємося, що батьки побоювалися відпускати своїх доньок навчатися на ВЖК. «Лише порада авторитетного знайомого допомогла матері наважитися відпустити сестру на курси Гер'є, за що остання на все життя залишилася йому вдячною і згадувала про це навіть перед смертю» [25, с. 399]. Навіть на початку ХХ ст. ці батьківські вагання остаточно не зникли. Ось як згадує про це Катерина Андреева-Бальмонт: «Мати боялася відпускати мене одну. Вона побоювалася для мене “нових ідей” – “стрижених нігілісток, що відкидають Бога та мораль”. Все ж маму переконали, що нігілізм віджив своє і ВЖК відвідують дівчата з гарних родин» [26, с. 229]. Можна зрозуміти, що батьки, навіть погоджуючись з новими освітніми запитами дівочества, турбувалися про обов'язковість виконання життєвого призначення – традиційної ролі дружини і матері, саме тому й опікувалися добropорядним ім'ям доньки. Про стійкість сформованих та обов'язкових до виконання норм поведінки у соціальному середовищі та важливість для старшого покоління громадської думки доводить реакція батька Катерини Антонович на переведення її в школі малювання до останнього класу – класу живої натури. «Зовсім не хочу, щоб моя донечка-панночка і рисувала роздягнених. Що про тебе подумають, що говоритимуть? І що будуть думати про батька, що панночка з доброго дому і буде ходити малювати таке... Я на це не погоджуюсь і абсолютно забороняю!» [27, с. 66]. Спогади Надії Суровцевої підтверджують живучість бажання родини вирішувати долю подальшого навчання доньки. Батько вперто стояв на Києві, причому обстоював дуже рішуче і жорстко: «Поїдеш до Петербургу – не дочка мені, допомагати не буду». Втім, юнь уже мала власну позицію. «Я відповідала не менш рішучо, що тоді в нього дочка буде без вищої освіти» [28, с. 40]. Показовим стає усвідомлення дівчатами власної індивідуальної свободи. «Мати нізащо не пускала мене в Москву – і плакала, і проклинала – все було. Я їй сказала: “Чому я маю себе принести в жертву, а не ти?”» [23, с. 459]. Є. Д'яконова відзначала в щоденнику, що згодна ще три роки терпіти цю домашню в'язницю, аби отримати свободу. «Як я дорожу цим правом – вільно розпоряджатися своєю особистістю» [22, с. 84]. Сльози, прохання матері нелегко давалися, але цілеспрямовані дівчата відчували, що не можуть відмовитися від того, що становить їх органічну потребу. Більшість втішала себе думкою, що для рідних буде краще, якщо вони отримують вищу освіту та можливість стати кориснішим членом сім'ї [29].

Дівчатам, що відважилися ступити на новий шлях розриву з традиційним способом життя і отримання наукової освіти, було складно не тільки через несхвалення їх вчинків родиною та оточенням. Дуже часто, наодинці з собою, вони хвилювалися, чи вистачить сил дійти до кінця в непростому житті. Існування проблеми сумнівів щодо правильності прийнятого рішення та достатності волі йти обраним шляхом вищих знань засвідчує дивний сон Софії Ковалевської, в якому перша росіянка – доктор медицини Цюріхського університету – Надія Суслова, оповідаючи про своє тяжке одиноке життя, сумнівалася в її спроможності досягнути цього [30, с. 232]. Підсвідомі побоювання, що навіть у снах не полишали С. Ковалевську, доводять складність внутрішнього психологічного стану молодої жінки, котра пориває зі звичним середовищем та стає на непростий шлях наукових знань.

Слід зауважити, що спочатку прагнення жінок до наукових знань навіть освічена частина чоловічої громади сприймала як миттєве модне захоплення, і лише з часом російське суспільство переконалося у його наполегливості і серйозності. Юнаки ж захоплювалися рішучістю та мужністю перших слухачок, вважали за честь бути знайомими з ними. Ось як закарбувалися в пам'яті курсистки молодому В. Вересаєву. «З жадібною допитливістю видивлявся на вулиці коло приміщення ВЖК дівочі фігури з підстриженим волоссям, з одухотвореними серйозними обличчями. Мені дуже хотілося бути знайомим з такими, зустрічатися з ними, гарно розмовляти» [24, с. 239]. Повільно, але невпинно чоловіча громада схвалювала нові освітні запити молодого дівочства. «Про необхідність навчатися ми чули з раннього дитинства від матері, але тепер з вуст молодої сестри, ці слова звучали інакше, а головне, вони промовлялися в присутності її чоловіка та його братів-студентів, котрі їх схвалювали і підтримували» [26, с. 174].

Це не дивно, бо дівчата нового покоління активно розширювали свій кругозір. Ось як згадує про формування власної життєвої позиції одна з перших красунь Москви Катерина Андреева-Бальмонт. «Я дізналася, що одруження для дівчини зовсім необов'язкове, що старою дівою бути несоромно. Безславно обмежуватися інтересами кухні, дитячої та спальні. Головне в житті – це навчатися, набувати знання, тільки це дає рівноправ'я та самостійність» [26, с. 173]. Вища освіта стає і основою дорослого життя для дівчат, і раціональною витратою часу до одруження, і запорукою подальшої користі для життя. «Я відчула себе зовсім дорослою. Мені захотілося стати самостійною, не жити лише в очікуванні заміжжя. Я пішла на ВЖК Гер'є, що тільки поновилися у Москві. Вища освіта завжди знадобиться» [26, с. 227]. Саме на курсах і відбувалося знайомство з реальним повсякденним життям для більшості дівчат із заможних родин, ізольованих до того в родинній соціальній ніші. «З цікавістю роздивлялася студенток. Ні стрижених, ні тих, що палять, не було. Така сама публіка, як на концертах чи публічних лекціях. Ніяких таємних, конспіративних розмов, як я очікувала, не велося» [26].

Отже, зміна усталеного способу життя всіх суспільних верств змушувала дівочу молодь до активних пошуків нових шляхів соціальної реалізації, найдієвішим з яких стає набуття вищих наукових знань. Позицію російської імперської влади з питання вищої освіти жіноцтва можна оцінити як відсторонену, котра, не перешкоджаючи вияву потужних громадських ініціатив, скеровувала їх в русло приватних засад. Доволі консервативно сприймала інновації у дівочій поведінці більшість старшого покоління родин та батьків. Маса накопичених від попереднього часу стереотипів та звичаїв колективної ментальності ускладнювала поширення ідеї доступності вищої освіти серед більшості російського суспільства, і лише з плином часу та під дією дівочої наполегливості у реалізації своїх наукових прагнень вони відходили на задній план.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стайс Р. Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860 – 1930 / Р. Стайс ; [пер. с англ.]. – М. : РОССПЭН, 2004. – 616 с.
2. Пиетров-Эннкер Б. «Новые люди» России: Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Б. Пиетров-Эннкер ; [пер. с нем.]. – М. : РГГУ, 2005. – 444 с.

3. Перова Н. Смолянки, мариинки, павлушки... бестужевки. Из истории женского образования в Санкт-Петербурге / Перова Н. – СПб. : ИД «Петрополис», 2007. – 304 с.
4. Юкина И. Русский феминизм как вызов современности / Юкина И. – СПб. : Алетей, 2007. – 544 с.
5. Пономарева В.В., Хорошилова Л.Б. Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба. XVIII – начало XX века / Пономарева В.В., Хорошилова Л.Б. – 2-е изд. – М. : ООО «ТИД – Русское слово – РС», 2008. – 320 с.
6. Мионов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в) : в 2 т. / Б.Н. Мионов – СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Т. 1. – 548 с.
7. Чуткий А. Професура Університету Св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. Чуткий // Історичний журнал. – 2005. – № 5.
8. Нижник В.В. Жіноче питання на прикладі вищої освіти у громадсько-політичному житті Російської імперії у другій половині XIX ст. / В.В. Нижник // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005. – № 5.
9. Кобченко К.А. «Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів / Кобченко К.А. – К.: «МП Леся», 2007. – 271 с.
10. Лемке М. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 годов / Лемке М. – СПб. : Типо-литогр. «Герольд», 1904. – С. 2.
11. Штакеншнейдер Е.А. Из «дневников и записок» / Е.А. Штакеншнейдер // Шелгунов Н.В., Шелгунова Л.П., Михайлов М.Л. Воспоминания. – «Худ. лит-ра», 1967. – Т. 2. – С. 471.
12. Абрамов Я. Женские врачебные курсы / Я. Абрамов // Северный вестник. – 1886. – № 2. – С. 117.
13. По поводу женского адреса, поданного г. Министру народного просвещения в г. Харькове // ЖМНП. – 1870. – № 10. – С. 269.
14. Одесситы о женском образовании // Неделя. – 1884. – № 36. – 2 сентября. – С. 1186.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 828. – Спр. 146.
16. Сеченов И.М. Автобиографические записки. – М. : Изд-во АМН СССР, 1952.
17. Достоевский Ф.М. Несомненный демократизм. Женщины / Ф.М. Достоевский // Дневник писателя. – 1876. – № 5. – С. 148.
18. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. (далі – НБУ. ІР). – Ф. 46. – № 600. – Арк. 1.
19. НБУ. ІР. – Ф. 46. – № 593. – Арк. 1.
20. НБУ. ІР. – Ф. 66. – № 326. – Арк. 1.
21. Благосветлов Г.Е. На что нам нужны женщины / (Сочинения / Г.Е. Благосветлов). – СПб. : Тип. Е.А. Благосветловой, 1882.
22. Дневник Елизаветы Дьяконовой 1886 – 1902 г. / Елизавета Дьяконова – М. : Издание В.М. Саблина, 1912. – 837 с.
23. Леткова Е.П. Об И.С. Тургеневе. (Из воспоминаний курсистки) / Е.П. Леткова // К свету. Научно-литературный сборник / под ред. Е.П. Летковой и Ф.Д. Батюшкова. – СПб.: Изд-ние комитета Общ-ва доставления средств в СПб ВЖК, 1904. – С. 458.
24. Вересаев В. Воспоминания / В. Вересаев. – М. : Изд-во «Правда», 1961. – (Собр. соч.: в 5 т. / В. Вересаев ; Т. 5).
25. Харузина В.Н. Прошлое. Воспоминания детских и отроческих лет / Харузина В.Н. – М. : Новое лит-ное обозрение, 1999.
26. Андреева-Бальмонт Е.А. Воспоминания / Андреева-Бальмонт Е.А. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1997.
27. Антонович К. З моїх споминів / Антонович К. – Вінніпег: накладом Української академії наук, 1966. – Ч. 2. – (Українська Вільна Академія Наук. Серія : Літопис УВАН. Ч. 24).
28. Суровцова Н. Спогади / Суровцова Н. – К. : Вид-во. ім. Олени Теліги, 1996.
29. Столярова Л. Студенческая жизнь русской женщины / Л. Столярова // Русское богатство. – 1885. – № 5–6. – С. 477.
30. Ковалевская С.В. Воспоминания и письма / Ковалевская С.В. – Изд-во АН СССР, 1951.

О.А. Драч

Путь высшего образования: проблема одобрения девичьего выбора российским обществом (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье анализируется отношение представителей государственной власти, широких слоев общества, семей и родителей к новой стратегии женского поведения, ориентированной на получение высшего образования. Выявляется точка зрения учащихся девушек того времени на проблему собственного жизненного выбора.

О.А. Drach

The Path of the Higher Education: the Problem of Russian Society's Approval of Women's Choice (the second part of the XIX-th – the Beginning of the XX-th Century)

The main theme of the article is the issue of social reaction to the women's desire to get higher education in the context of evolutionary changes of the social position of the weaker sex during the period of modernization in the second half of the XIX-th and at the beginning of the XX-th century. The government has accepted the decision to make it easier for women to get higher education. But there were many dissatisfactions in this prospect which denied women's ability and desire to enter higher institutions.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2009.